

УДК 159.923

ПОТРЕБА В САМОВИХОВАННІ ТА ЇЇ МОТИВИ

О.П.Багас, Р.О.Ковальчук

Анотація. У статті представлено змістовний аналіз компонентів, які впливають на спрямованість особистості до самовиховання; розглянуто структуру мотивів, інтересів та потреб, які зумовлюють подальшу самореалізацію особистості

Ключові слова: самовиховання, мотиви, інтерес, потреби.

Аннотация. В статье представлен содержательный анализ компонентов, которые влияют на направленность личности к самовоспитанию; рассмотрена структура мотивов, интересов и потребностей, обуславливающих дальнейшую самореализацию личности.

Ключевые слова: самовоспитание, мотивация, интерес, потребности.

Annotation. The article provides thorough analysis of the components influencing the person's intention for self-education. The structure of motives, interests and needs influencing the further person's self-realization has been revealed.

Keywords: self-education, motivation, interest, needs.

Постановка проблеми. Існування особистості у сучасному суспільстві багатомірне і включає різні ситуації, у яких вона має можливість самореалізуватися. Тож актуальною для сучасної системи вищої освіти є розробка ефективних засобів формування всебічно розвинутої особистості, здатної не лише застосовувати здобуті знання у професійній діяльності, але і постійно поповнювати їх шляхом самовиховання.

У відповідності до актуальності порушеної проблеми, **метою** статті є змістовний аналіз компонентів, які впливають на спрямованість особистості до самовиховання.

Загально визнано, що основою, яка визначає інтенсивність і напрям розвитку особистості, є її потреби. У їх складі особливо виділяються вищі людські потреби – соціальні й духовні, які являють собою джерела саморуку людини, потреби поліпшення виховання і вдосконалення особистістю самої себе. Пізнавальні потреби беруть початок у тваринно орієнтованому інстинкті. За І.П.Павловим, всяка діяльність починається з орієнтування. У людини природні орієнтовно-пізнавальні потенції виростають у складний соціокультурний комплекс цінностей, способів дій, потреби навчання, духовних шукань, самоосвіти. У віковому розвитку особистості (онтогенезі) вони проходять стадії цікавості, допитливості, спрямованого інтересу, схильності, усвідомленого пізнання та самопізнання, творчого пошуку. Потреби в самоствердженні починаються з первинних потреб забезпечення конкурентного існування серед інших представників тваринного світу. В людському суспільстві, особливо в дитячому, потреби в самоствердженні проявляються в прагненні мати в чомусь перевагу над оточуючими. У

духовно розвиненої особистості оцінка своєї значимості, самоствердження відбувається на рівні самооцінки й самовизначення: прагнення бути кращим, поважати самого себе, бути задоволеним самим собою, бути впевненим у собі, у своїх силах і здібностях. Нарешті, на більш високому рівні потреби в самоствердженні переходять у прагнення до самовиховання, самовдосконалення. Потреби в самовираженні є трансформацією насамперед статевої потреби. У духовній сфері вони породжують естетичні потреби: прагнення до краси, гармонії, симетрії, порядку. Кожна людина прагне реалізувати їх у своїй діяльності, в своєму оточенні. Критерієм краси і гармонії є оцінка оточуючих, тому головною стороною потреб у самовираженні виступає прагнення подобатися іншим, отримувати їх високу оцінку. Потреби в безпеці виражаються у людини в прагненні бути захищеним, не відчувати страху, уникати тривоги, невдач, образ, потрясінь. Ці потреби задовольняються через відчуття емоційної близькості, любові, симпатії, емпатії, віри зі сторони оточуючих людей і груп. Важливе місце в складі потреб у безпеці посідає потреба в спілкуванні з собі подібними. Прагнення до самозахисту проявляється також в саморегуляції свого стану і поведінки. Потреби у самовизначенні розвиваються на основі потреб у пізнанні, у самоствердженні, самовираженні, захищеності. Це вже суто соціальна, духовна потреба, що базується на усвідомленні особистістю самої себе, своїх можливостей, здібностей.

Потреби в самореалізації. Усвідомлення своїх здібностей до якоїсь діяльності викликає потреби реалізувати свій особистісний потенціал, відчувати себе творцем, господарем свого життя, її обставин. У процесі такої реалізації себе відбувається розкриття нових здібностей, випробування себе на межі можливостей. Своєрідним проявом зазначених потреб виступає потреба активної діяльності, самоактуалізації як повного переживання життя, постійного вибору і багатовекторної реалізації своїх можливостей. Американський психолог А. Маслоу трактує потребу в самоактуалізації як бажання людини самоствердитись, стати тим, ким вона може бути, займатися тим, для чого вона призначена. У разі незадоволення цієї потреби його супроводжують незадоволеність і неспокій. Механізм самоактуалізації потреб – пізнання; випробування та реалізація в життєдіяльності своїх особистісних можливостей відіграє роль головного мотиваційного фактора безперервного самовдосконалення, творчої діяльності людини. Для здійснення самоактуалізації необхідно надати особистості відповідних умов: свободи волевиявлення, простору для творчої діяльності, соціального комфорту. Таким чином, всі вищі духовні потреби людини: в пізнанні, у самоствердженні, у самовираженні, в безпеці, в самовизначенні, у самоактуалізації – є прагненнями до саморозвитку, самовдосконалення. Використання потреб саморозвитку для мотивації навчально-виховного процесу – найважливіше завдання технології самовиховання особистості. Провідною мотивацією має стати не пізнавальна і не зовнішня соціальна, а внутрішня, морально-вольова, заснована на всьому спектрі потреб саморозвитку.

На основі потреб формуються мотиви - усвідомлені спонукання людини до діяльності або поведінки. Мотиви тісно пов'язані з потребами і навпаки. Їх зв'язок виявляється в тому, що потреби реалізуються в поведінці і діяльності. Мотивами можуть виступати і потреби, і інтереси, і прагнення, і бажання, і почуття, і думки. Сукупність мотивів поведінки і діяльності розглядається як мотиваційна сфера особистості. Загалом ця сфера є динамічною й змінюється в залежності від багатьох обставин. Проте ядром мотиваційної сфери, її «стрижнем», виступають відносно стійкі й домінуючі мотиви.

Поняття мотивація в психології використовують у двох значеннях:

- як систему факторів, що обумовлюють поведінку (цілі, інтереси, потреби, мотиви, наміри);
- як характеристику процесу, що підтримує поведінкову активність.

Між спрямованістю і мотивами існує суттєва розбіжність. Будь-яка потреба є суб'єктивною й знаходиться на емоційному рівні в оперативній пам'яті. Мотив є свідомим, підпорядкованим певній цілі. Мотив зберігається в довгостроковій пам'яті людини. Здійснюючи однакові за формою вчинки, люди можуть керуватися різними, а іноді навіть суперечливими мотивами.

Розрізняють три групи мотивів:

- прості, до яких відносять потяги, бажання, хотіння;
- складні, до яких відносять інтереси, схильності, ідеали;
- випадкові, до яких відносять почуття, звички й афекти.

Серед простих мотивів насамперед виділяють потяг або неусвідомлену потребу людини. Коли людина усвідомлює свої потреби, але вони ще не виступають як сильне спонукання до дії, говорять про бажання. Бажання – це недостатньо сильний мотив. Хотіння – це активний мотив, що спонукає до дії.

Інтерес – це спрямованість особистості на певний предмет, явище. В інтересах більш за все виражається пізнавальна потреба людини. Наявність інтересів виступає сприятливою передумовою діяльності, навчання. Схильність – це спрямованість не тільки на предмет, але й на саму діяльність. Більш високим і за змістом, і за силою спонукальних мотивів є ідеал. Ідеал – це вища форма мотивації, що виражає основні напрями особистих прагнень людини. Ідеалом може бути норма поведінки

(мужність, витривалість, принциповість, конкретна особистість загалом, літературний герой і, навіть, окрема ідея). Ідеал не завжди усвідомлюється, але він існує. Проте рівняння на ідеал – усвідомлене.

Як мотиви можуть виступати і звички. Завдяки звичкам людина поводить певним чином. Кожен період життя людини, кожен її більш-менш значний «крок» у системі суспільних відносин приводить і до зміни її мотиваційної сфери. У процесі розвитку особистості відбувається перетворення одних мотивів на інші чи стримування одних іншими; на базі одних мотивів формуються інші, виникають суперечності між різними мотивами, змінюється співвідношення домінуючих і підпорядкованих мотивів. Мотиваційну сферу людини можна оцінювати за розвиненістю, гнучкістю, структурністю. Чим більше різноманітних потреб, мотивів, цілей у людини, тим більш розвинена її мотиваційна сфера. Таким чином, зміст мотивів є найбільш істотною характеристикою спрямованості особистості та рівня її вихованості. Мотив – це упредметнена потреба.

Оскільки особистість є членом суспільства, то в аналізі потреб як основи мотивів треба виходити не з абстрактного уявлення про неї, а з того, як конкретний індивід включений у систему суспільних відносин і яким чином ця система відбивається в його індивідуальній свідомості.

Мотиваційна сфера є складним утворенням. Мотиви розрізняються не тільки за змістом, але й за рівнем усвідомленості, стійкості. Спрямованість особистості є результатом виникнення стійко домінуючих мотивів поведінки, а також інших особливостей особистості, що допомагають чи заважають реалізувати мотиви.

Провідна психічна властивість особистості – спрямованість. Спрямованість особистості – це система спонукань і ціннісних орієнтацій, яка визначає вибіркоче ставлення та активну поведінку – тобто спрямованість. Причому, залежно від ситуації, система може бути провідною і супутньою. Загалом, визначаючи спрямованість особистості, ми дізнаємося, що вона зробила у своєму житті, що збирається зробити і як хоче досягти цього.

Залежно від сфери вияву домінуючого спонукання розрізняють морально-етичну, професійну та побутову спрямованість особистості. Морально-етична спрямованість полягає у високій морально-етичній зрілості. Люди з цією панівною спонукою всі події, що відбуваються, вчинки товаришів та ін. пропускають крізь моральні категорії, прагнуть чинити все за законом, цінують таких осіб. Вони виявляють гуманність, колективізм, відповідальність і принциповість. Професійна спрямованість особистості виявляється в активному і стійкому прагненні займатися певною професійною діяльністю, вдосконалюватися в ній. Це люди, які у своєму житті на перший план ставлять професійну діяльність. Побутова спрямованість виявляється в матеріальних, родинних, а також індивідуальних прагненнях. Для таких осіб головним є створення добрих побутових умов, родинного затишку, а не професійні успіхи.

Основними характеристиками спрямованості є: інтенсивність, стійкість, широта і певний рівень. Інтенсивність спрямованості пов'язана з емоційним забарвленням, яке може виявлятися у нечітких потягах або глибокій впевненості. Стійкість – це передусім сталість спонуки. Коло інтересів зазвичай фіксується у понятті «широта спрямованості». Рівень спрямованості свідчить про високу або низьку громадську активність, прагнення зробити благополучним життя, в одному випадку – лише для себе, в іншому, високому – і для інших.

Зміст спрямованості становлять потреби, мотиви, інтереси, переконання і світогляд. Так, всю нашу свідому регуляцію поведінки, дії, мислення і почуттів визначають потреби. Вони ж є джерелом активності індивіда. Власне, усі його дії визначаються потребами. Потреба – це внутрішній стан психічного або фізіологічного відчуття недостатності чогось. Без задоволення елементарних потреб людина не могла б існувати як живий організм. А вони у людини дуже різноманітні. Потреби особистості часто формуються під впливом зовнішнього середовища, яке значною мірою їх детермінує. Вони також залежать від виховання в широкому розумінні і самовиховання. Це стосується як матеріальних, так і духовних потреб. У зв'язку з цим цікавим є підхід до визначення людських потреб А.Маслоу, відомого як творця ієрархічної теорії потреб:

- перший ступінь – фізіологічні та сексуальні потреби;
- другий ступінь – потреба в безпеці та стабільності;
- третій ступінь – соціальні потреби;
- четвертий ступінь – потреба у престижі;
- п'ятий ступінь – духовні потреби – потреби у самореалізації та самоактуалізації через творчість, самоосмислення власного призначення у житті, потреба реалізації людини як особистості.

За А.Маслоу, чим вищий рівень мотиву, тим частіше виникає життєва необхідність забезпечення відповідних потреб. У зв'язку з цим, спочатку слід задовольнити нижчі потреби, а потім – вищі. З моменту задоволення нижчих потреб вони втрачають мотиваційну силу. З їх підвищенням

підвищується готовність людини до активнішої діяльності. Водночас несвоєчасне і неякісне задоволення нижчих потреб може допровадити до такої ситуації, коли вони у людини можуть стати провідними.

До духовних потреб належать естетичні й інтелектуальні. Моральні потреби – це стан особистості, який виражає необхідність стосунків з іншими людьми. Серед моральних потреб особистості розрізняють потребу допомагати людям, співпереживати, працювати, керувати, підкорятися тощо.

До естетичних потреб належать ті, що відображають постійне прагнення особистості сприймати прекрасне, гармонійне в природі, у творах мистецтва, у міжособистісних стосунках. Рівень розвитку естетичних потреб – це результат виховання і самовиховання особистості. Особливе значення для їх розвитку мають традиції та звичаї колективу, в якому вона знаходиться. Інтелектуальні потреби відображають необхідність особи в пізнанні нового, у вирішенні проблем, нерозв'язаних завдань. Зміст потреб найповніше визначає суть особистості. Вивчаючи потреби, шляхи їх задоволення, ми тим самим даємо характеристику основним параметрам особистості. Таким чином, потреби мають дуже велике значення у житті. Потреби за рівнем їх усвідомлення починають виступати як сили, які спонукають до діяльності, оскільки стають мотивами діяльності.

Мотив – спонукальна сила дій і вчинків. На відміну від потреб, мотиви має тільки людина. Багато корисного в теоретичне розуміння того, що таке мотив, внесли С.Л.Рубінштейн і О.М.Леонтьєв. Наприклад, О.М.Леонтьєв визначив мотив як те, що, відповідаючи актуальній потребі, організовує і відповідним чином спрямовує поведінку людини.

Мотив (або причину) дій визначити нескладно, якщо він один. Але, як правило, поведінку особи визначає безліч факторів. Однак у будь-якому разі мотиви в чистому вигляді не існують, вони лише результат відображення у психіці потреб організму, викликаних зовнішніми або внутрішніми умовами. Тому О.М.Леонтьєв визначає мотив як усвідомлену потребу, хоча, на нашу думку, ми часто не усвідомлюємо мотиви, оскільки, здійснюючи ті чи інші вчинки, не завжди замислюємося над мотивами, що їх визначають. Тому для стимулювання і спрямування поведінки у відповідне русло необхідні принаймні два мотиваційні фактори: потреба і мотив.

Мотиви умовно можна поділити на прості (стимулювальні: потяг, бажання, прагнення) і складні (змістові). Прості мотиви часто не усвідомлюються і можуть бути спонукальною силою антигромадських вчинків. Безумовно, нас більше цікавлять змістові або професійні, мотиви, де основне місце посідає інтерес. Тому першим кроком керівника має бути виявлення змістових мотивів трудової діяльності своїх підлеглих і вивчення мотиваційних структур поведінки особистості в різних ситуаціях. Керівник визначає, що є головним рушієм у ставленні підлеглих до трудової діяльності (матеріальні стимули, задатки лідера та інші фактори).

Мотиви класифікують за такими ознаками:

- за силою спонукання: сильні та слабкі;
- за ознакою зумовленості особистими якостями: стійкі та нестійкі;
- за характером впливу на процес досягнення мети: позитивні й негативні;
- за змістовністю орієнтації: соціальні, колективні та особисто-престижні.

Мета – мотиваційний фактор, що пояснює безпосередній, обов'язково усвідомлений результат, на який в конкретний момент спрямована поведінка особи. Психологічно мета є тим мотиваційно-спонукальним змістом свідомості, який сприймається особистістю як безпосередній і найближчий очікуваний результат його діяльності. Отже, потреби, мотиви й мета – основні складові мотиваційної сфери людини. Вона оцінюється за такими параметрами:

- розвиненість – наявність якісно різноманітних мотиваційних факторів;
- гнучкість (гнучкішою вважається така мотиваційна сфера, в якій для задоволення різних потреб застосовується більше різноманітних мотивів);
- ієрархічність (чим більше розрізень у силі й частоті актуалізації мотивів того самого рівня, тим вища ієрархічність мотиваційної сфери).

В літературі часто зустрічаємо термін «мотивація», зміст якого становить сукупність стійких мотивів, що мали місце в попередньому життєвому досвіді або мають зараз. Джой Гілфорд запропонував структуру мотивації індивіда. До неї входять: органічні потреби; комфорт, приємне оточення; загальне честолюбство, наполегливість; потреби за становищем – свобода (конформізм); потреба перебувати серед людей, агресивність; потреба в ризику та безпеці.

Потреби й мотиви складають підвалину мотивації особистості й справді пов'язані з інтересами, переконаннями та ідеалами особистості.

Інтерес є формою вияву пізнавальних потреб. Він виражається в особливому ставленні до певних речей та явищ реального світу і в бажанні їх пізнати. Інтереси дають змогу швидше, повніше й глибше

відобразити дійсність. Вони спонукають до знань, до розширення світогляду, збагачення психічного життя. Професійна діяльність, яка виконується з інтересом, має позитивне емоційне тло. Інтереси, як і потреби, дуже різноманітні. Їх також поділяють на матеріальні та духовні. Інтереси розрізняють за змістом, глибиною та стійкістю. Інтерес може стати найсильнішим мотивом діяльності. Керуючись ними, особистість здатна подолати будь-які труднощі.

Інтереси можна розрізняти за обсягом. Одні мають широкі, але поверхові інтереси, інші - глибокі, але за своїм спрямуванням дуже вузькі, треті – широкі, різнобічні й глибокі. Найменшу групу становлять люди з усебічними інтересами. Серед видатних особистостей відзначалися різнобічною обдарованістю Г.Сковорода, Т.Шевченко, І.Франко, Л.Українка, О.Суворов та ін. Широта інтересів обов'язково передбачає відокремлення одного з них як головного, навколо якого групуються всі інші інтереси. Різнобічність інтересів збагачує особистість.

Поряд з інтересом людина має переконання та ідеали. Переконання – це глибока й обґрунтована віра людини в принципи та ідеали, якими вона керується в своєму житті. Як упорядкована система поглядів, сукупність переконань виступає у вигляді світогляду, якого особистість додержує на певному етапі онтогенезу. Переконання органічно пов'язані зі знаннями і практичними діями. Вони виявляються в її ставленні до свого оточення, колективу, професійної діяльності. Формуються переконання в процесі життя під впливом виховання, навчання, самовиховання і життєвого досвіду. На основі інтересів і переконань складається власний ідеал – його основний стимул самовдосконалення та формування. Ідеал – це модель, яка є еталоном в усіх виявах життєдіяльності людини.

Висновок. Таким чином, потреби, мотиви, мета, інтереси, переконання та ідеали визначають спрямованість особистості. За однієї й тієї самої спрямованості діяльність може бути різною щодо цілеспрямованості, інтенсивності та рівномірності. А тому керівник мусить знати основні передумови формування професійної спрямованості особистості: пояснення значення професійної діяльності й соціальної важливості поставлених перед нею мети й завдань, активізації самостійної роботи підлеглих, створення необхідних умов для їх подальшої самореалізації тощо. Необхідно глибоко вникати в питання спрямованості особистості своїх підлеглих, вивчати її вияви, маючи на увазі, що вони не завжди стандартні.

Література

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев. - М. : Политиздат, 1975. - 304 с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность. - / А. Маслоу. - СПб. : Изд-во Питер, 2008. – 352 с.
3. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности : кн. для учителя / Ю. М. Орлов. - М. : Просвещение, 1991. - 155 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. - СПб. : Изд-во Питер, 2000. - 712 с.
5. Хьелл Л. Теория личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. - СПб. : Изд-во Питер, 2003. - 608 с.